

Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseler^(*)

Selami SÖNMEZ (**)

Hikmet Y. CELKAN (***)

Öz: Bu çalışma Selçuklu Türklerinin hangi tarihi ve coğrafi şartlarda İran, Suriye, Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Filistin topraklarında bir devlet kurduğunu, ne tür sosyo-politik zorluklarla karşılaştıklarını ve bu zorlukları Tarihimizde ilk kez "eğitimi bir devlet işi haline getirerek" çözmeye çalıştıklarının anlatmak için yapılmıştır. Selçuklular Allah (cc)'ın rızasını kazanmaya yönelik bir felsefe ile bu felsefenin tahakkukuna dönük bir eğitim politikası izlemişlerdir. Bu süreçte en tipik tedbirleri öncelikle 12 kültür merkezinde kurdukları medreselerdir. Bu medreselerde 4 tane mezhebe mensup aydınlar yetişecek, bu aydınlar hem itikadi kirliliği temizleyecek, hem Selçuklu devletinin ihtiyaç duyduğu idari personeli yetiştirecek hem de özellikle farsın Selçuklu Devleti aleyhine çıkardığı fitneyi önleyerek devletin sosyal ve kültürel temellerini sağlamlaştıracaktır. Böylece Selçuklu o topraklarda tutunmayı sürdürecektir. Selçuklu Medreseleri Selçukluların devlet felsefelerinin gerçekleşmesine hizmet eden politik kuruluşlardır. Hocası, öğrencisi fars, öğretim dili Arapça, finansmanı devletten olup, yönetimi vakıflarca yürütülen bu kurumların banisi Türkler, anavatanı İrandır. Medreseler Selçuklu Türk Medeniyetine özgü kurumlardır. Selçuklu Medreseleri eğitimin bir devlet işi olmaya başlayışına ve okulların politik amaçlar doğrultusunda kurulmasına ve faaliyet göstermesine ilişkin dünya eğitim tarihinin ilk örnekleridir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu İmparatorluğu Anadolu Selçuklular, Anadolu Beylikler Dönemi, Selçuklu Medreseleri.

Madrasahs in Anatolia During Seljuks and Period of Principalities

Abstract: This study is intended to present under which historical and geographical conditions Seljuk Turks established a state in Iran, Iraq, Syria, Turkey, Armenia, Azerbaijan and Palestine lands, what kind of socio-political difficulties they faced, and how they tried to overcome problems by "considering education as a state affair". Seljuks followed a philosophy with the aim to gain God's sake and to realize the principles of this philosophy. Their most typical efforts in this process were the madrasahs they initially founded in twelve cultural centers. Intellectuals belonging to four right sects to be trained in these madrasahs would solve the problem of economic pollution, would train the managerial personnel that Seljuk State needed and would reinforce the social and cultural foundations of Seljuk State by preventing the unrest that Persians created against Seljuk State. Thus, Seljuks would keep

^{*)} Bu çalışma yazarın doktora tez eserinden hazırlanmıştır.

^{*)} Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi K. Karabekir Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Programları ve Öğretimi ABD (e.posta: ssonmez@atauni.edu.tr)

^{**)} Prof.Dr.,Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü emekli öğretim üyesi.

on their existence in those territories. Seljuk madrasahs were political institutions serving the realization of Seljuk State philosophy. The constructors were Turks and the homeland was Iran for these institutions whose teachers and students were Persians, the language was Arabic, finance was from the Seljuk State and management was through foundations. Seljuk madrasahs were the first examples in the world's history of education in that education was considered as a state affair and schools were established and acted for a political direction.

Keywords: Seljuk State (Empire), Anatolian Seljuks, Period of Principalities in Anatolia, Seljuk Madrasahs

Makale Geliş Tarihi: 06.08.2018

Makale Kabul Tarihi: 27.09.2018

I.Giriş

Tarih bir bilim dalıdır. Bilimin üç temel fonksiyonu vardır. Bunlar;

a-Anlama

b-Yordama

c-Kontrol etmedir.

Eğer günümüzü anlamayı, geleceğimizi yordamayı ve çevremizdeki gelişmeleri kontrol etmeyi istiyorsak bizim mürşidimiz ilim, ilimlerden de tarih olmalıdır.

Tarih kısaca geçmişin bilgisidir. Bunun hususi adı “tecrube”dir. Tecrübenin kaynağı geçmiştir. Geçmiş, çünkü gelecek, gelecek yarın ki geçmiştir. Mahiyet itibariyle geçmiş ile gelecek arasında bir fark yoktur. Çünkü gelecek geçmişin devamıdır. Dün-bugün-yarın zaman dediğimiz sürecin bizim zihnimizdeki tasavvurlardır. Aynı şeylerdir.

Geçmişin zihnimizdeki izlerine, kavram (konsept), tasavvur, fikir (idea), neurogram ve en yaygın ifadeyle tecrübe denir. Tecrübe hayatta karşılaştığımız problemleri aşmada kullandığımız, en önemli silahtır. Bu donanıma sahip olmayan fertleri, grupları ve milletleri yer küre savurur ve dışına atar. Günümüzde; sümerler, Asurlar, Babiller, Hititler artık yok. Bunu yaşadıkları tecrübe donanımını var-olmak için yeterince kullanmamış olmalarıyla izah edeceğiz. 1071 Malazgirt savaşından sonra Alp Arslan Gazi ile esir alınan Bizans İmparatoru Konstantin arasında şu diyalog geçer. Alp Arslan Gazi;

-Tarih okurmusun?

-Hayır, okumam.

-Okusaydın, bu duruma düşmezdin!

John Locke felsefesinde tarih “tabula rasa” (boş levha)’yı dolduran tecrübeler koleksiyonudur. Tarihi olmayanın zihni “tabu rasa”dır. Tabula rasa” yaşama güncü, idrak etme mekanizması, geleceği tahmin etme imkanı demektir. Bu yüzden var olan en pahalı meta tecrübedir. Tecrübenin fiyatı olmaz. Onun değerini sahibi belirler. Tecrübe

bilgiden de ötedir. Bu durumu “başkasının bilgisiyle alim olabilirsiniz. Fakat başkasının aklıyla akıllı olamazsınız.” Diyen A. Einstein çok güzel ifade eder.

W. Goethe ise “3 bin yıllık geçmişini hesaba katmayan biri günü birlik yaşıyor demektir” derken, davranışın değerini derin geçmişten alınan mesaj miktarı ile veya ibret ile orantılı olduğunu vurgulamaktadır. Allah (cc) geçmişi derin olan karizmatik milletleri bu tarihi tecrübeler birikimi ile mükafatlandırmıştır. Mesele, bu değeri hesaplanamayan servetten problemlerin çözümünde istifade edebilmektedir. Nitekim “Geçmiş büyük olanın geleceği de büyük olur” diyen Necip Fazıl hem tespit etmekte, hem Türk çocuğunu motive etmektedir.

Tarihin kıymetini dünyanın hiçbir akıl insanı ihmal etmiş değildir. Bu hükmün en tipik örneklerinden birisi “Bugünkü eğitim meselelerinin çözümleri geçmişin bir yerlerinde saklanmış olabilir” diyen Shakespear’dır. Tarihin bugünün insanı için ne kadar önemli olduğu bundan daha güzel nasıl ifade edilebilir?

Tarihin önemini bir nebze vurguladıktan sonra kısaca felsefenin yer ve önemine değinerek, Selçuklu Devletinin Eğitim Felsefesi, Amaçları ve Politikası ile ilgili söyleyeceklerimize geçelim.

Fransız filozof Rostand “Savaşın iki ordunun birbirleri hakkındaki, silah, cephane, mühimmat, siper, asker sayısı, erzak durumu gibi bilgiler karşı ordu için çok önemlidir. Fakat bunlardan çok daha önemli bir bilgi daha vardır. O da; karşı ordunun felsefesidir.” (Gökalp). Bir ordunun hatta bir milletin şifreleri felsefesinde gizlidir. Bir fert, grup veya toplumun felsefesine ulaşmadan niyetine ulaşamayız. Yaşama kudretini, gelecek planlarını deşifre edemeyiz.

Hülasa Türk çocuğu Atatürk’ün imâ edişi ile Hun, Göktürk, Selçuklu, Osmanlı atasını tanıdıkça kendinde daha büyük işler başarıma gücü bulacaktır.

II.Selçuklu Eğitim Felsefesi

Eğitim Felsefesi, Eğitim Bilim Disiplinleri arasında en soyut, sübjektif nitelikteki bilgilerle örülmüş disiplindir. Brauner vce Burns’a göre “felsefi düşüncenin eğitim hareketlerine uyarlanmasıdır. (Ergün. 1999:14). Klipatrick’e göre ise “Eğitimin ne yapması gerektiğini belirlemeye çalışan bir çabadır. (Ergun. 1999: 14). Biraz daha özete inerek “insan kültür yaratan varlıktır. Öyleyse insan felsefesi her şeyden önce bir kültür felsefesidir. (Ülken. 2013: 20). Eğitim felsefesi ise bir kültür yaratma iddiasındaki insanın yetiştirilmesine ilişkin fikir ve idealleri içerir.

Pek tabii “eğitim felsefesi bir toplumun hayat tarzına göre şekillenen, eğitim ve öğretim sistemlerine dayanmaktadır.” (Tozlu. 1977: 36). Fakat bu söylediklerimiz normal şartlarda karşılaştığımız doğrulardır. Çünkü;

- a-) Yeni Müslüman olmuş,
- b-) Anavatanından ayrılmış,
- c-) Komşularını değiştirmiş,

d-) Hayat tarzını yenilemiş

e-) Yeni ülkelerin ve yabancı bir coğrafyanın yönetimini üstlenmiş

f-) Bir devlet kurarak hakimiyetini tesis ve idame ettirmeyi planlamış,

g-)Geçmiş ile hayalindeki geleceği bütünleştirerek milletin köklerine bir güçlü İstikbal hazırlamayı düşünmüş.(Turan.1978: 269-293)

h-) Hem milletine, hem tarihine, hem de Tanrı'sına borcunu hakkıyla ödeyebilmenin derin kaygısını taşıyan,

ı-) Asya'yı son durak kabul etmeyip, Avrupa ve Afrika ile ilgili talepleri ve iddiaları olan,

bir milletin eğitim felsefesinin ne olabileceği üzerinde düşünüyoruz. Selçukluların eğitim felsefesinin yukarıdaki şart, gerek ve ideallerin tahakkukuna götüren bir düşünce sistemi olması gerektiğini ve bunu da yukarıdaki ideallerden okuyucunun çıkarmasının mümkün olduğunu düşünüyoruz. Çünkü biliyoruz ki; insanın topyekûn ideallerine ulaşmada, yani felsefenin gerçekleştirilmesinde düşündüğü araç eğitim ise, bu eğitime yol ve yön gösteren de felsefedir. (Bilhan. 1991: 32). Fakat felsefenin içinde bulunulan sosyal, siyasi, tarihi, coğrafi ve iktisadi vb. gibi şartlardan bağımsız olması düşünülemez ve gerekmez.

III.Selçuklu Medreselerinin Amaçları

Kurumların ve devletlerin amaçları felsefelerinin en somut şekilleridir. Bir İmparatorluğun pratik ihtiyaçlarını karşılamak üzere okullar kurması ve ihtiyaca yönelik olarak programlar dizayn etmesinden daha tabii ne olabilir?

“Banisi Türkler, anavatanı İran” olan medrese zinciri ile Selçuklunun şu amaçlar peşinde olduğu söylenebilir:

A. Memur ve Amir Yetiştirmek

Devlet hizmetinin yürütülmesinde vazifelendirmek üzere imparatorluk yanında görev yapacak çok sayıda memurun devletin kontrolü altındaki bu okullardan yetiştirilmesi, dolayısıyla memur kaynağının Selçuklu antipatizanı grup ve kuruluşların elinden alınması amaçlanmıştır. Bu amaç üst düzey yöneticilerin (müderris, kadı, komutan vb.) yetiştirilmesini de içermektedir.

B.İslamlaştırmak

Özellikle yeni Müslüman olmuş Türkmen boylarına İslamiyet'i tanıtmak, onu pekiştirmek ve İslam'a mugayir inançlarını değiştirmek için medreseler inşa edilmiştir.

C.İslamı Yayıyacak ve Yaşatacak Misyonerler Yetiştirmek

Selçuklunun İran topraklarında tutunabileceği iki dal vardır. Biri Türklük, diğeri İslamiyet. Fars insanın Türklüğe bakışı son derece soğuk kaldı ve antipatiktir.

İslamiyet, Selçuklu bu topraklarda kalıcı olmak için İslamiyet ipine sarılmanın en makul yol olduğunu keşfetti. Bunun iki getirisi vardı. Birincisi Allah (cc) rızası, diğeri devletin dolayısıyla Türklüğün bekası.

Özellikle yeni fethedilen yerlerin halkına İslam medeniyetini de götürebilmek, oraların manen de fethini sağlamak için bugünkü dille mücahit veya misyoner yetiştirmek medreselerin politik amaçları arasındadır.

D.Sünni ve Hanefi İnanca Sahip İnsanlar Yetiştirmek

Selçuklu hanedanı Sünni ve Hanefi inanca sahiptir. Sultan Alp Arslan; “Biz bu medreseleri herhangi bir mezhebi korumak ve kollamak için kurmadık” (Turan. 1980: 326). Dese de medreselerin kendi inançları istikametinde insanlar yetiştirmesini canı gönülden istemektedir. Fakat gelişme bilinen şartlardan ve faktörlerden mütevellit Şafi Mezhebinin lehine cereyan etmiştir.

E.Üst Düzey Din Görevlileri Yetiştirmek

Büyük yerleşme merkezlerinde dini hizmetleri yürütebilmek için bugünkü dilde müftü, vaiz, imam, müezzin dediğimiz din hizmetleri mensuplarını yetiştirmek. Çünkü bunların çoğu geleneksel Farsça eğitim sistemi ile yetiştirilmişlerdir. Bunların yerine medreseliler atanmalıdır.

F.Batıl İtikat ve Sapık Mezhepleri ve Dini Hizipleri Bertaraf Etmek

Selçuklu kurduğu Medreselerle mezun olacak dört hak mezhebe mensup aydınlar vasıtasıyla bölgede etkili Şii, Fatimi ve diğer inanç gruplarına ve onların Selçuklu Devletine karşı aşırı hizipçilik ve kara propagandalarını etkisiz hale getirmeyi amaçladı.

G.Şeyh, Şih, Molla Takımının Selçuklu Aleyhine Yürüttükleri Fitneyi Kontrol Altına Almak İçin Onları Medreselerde Görevlendirmek ve Böylece Denetimlerini Sağlamak

Selçuklu Devleti'nin bağladığı maaşa karşılık Selçuklu hükümdarlarına bağlanmalarını ve sadakatlerini de temin etmek (Köymen. 1975: 85)

H.Devletin Hizmet Kadrolarını Yenileyerek Devletin Sosyal Temellerini Sağlamlaştırmak (Köymen. 1975: 75-125)

Bu şekilde akademik ve siyasi zaruretlerden Fars'a kaptırılan devlet mekanizmasını geri almak ya da daha tarafsız kadrolarla değiştirmek.

J.Eğitimde Fırsat Eşitliğini Sağlamak

Medreseleri şehirlerden kasabalara dek önemli yerleşim meskenlerine kadar yayıp, başlarına bir müderris tayin ederek daha çok fakir halk çocuklarının bu eğitim ve öğretim kurumlarından faydalanmasını sağlamak. Dolayısıyla eğitimi tabana yayarak fırsat eşitliğini temin etmek. Devletin eğitim hizmetini halkın ayağına götürmek.

K.Selçuklu Şehirlerinin Mimari Güzelliklerine Katkıda Bulunmak

Şüphesiz medreseler monumental yapılarıyla şehirleri güzelleştirmek için yapılmamışlardır. Fakat eşsiz mimari özellikleri ile çevrelerinin mimari estetiğine muhteşem bir katkıda bulunmuşlardır.

Sonuç olarak Selçuklu medreseler yolu ile son bir teşebbüste bulunmak istedi. Yoksa; ya özellikle sivil hizmet birimleri Fars karakterinde kalacak ya da medrese mezunları ile bu sivil kadrolar değiştirilerek devlet daha fazla Türk karakteri kazanmış olacaktır.

Kısaca Selçuklu medreseleri devletin sağlam insan temelleri üzerine oturtulabilmesi için müracaat ettiği yeni Selçuklu sivil, memur ve amir yetiştirme merkezleridir. (Sönmez. 1992: 145-155).

IV. Büyük Selçuklu Eğitim Politikası

Bir devletin tesis, teşkil ve idaresinde temel unsur insandır. İnsan denince de iki husus akla gelir. Birincisi; kalitesi (niteliği), ikincisi kantitesi (miktarı). Yeterli kalitede ve sayıda insana götüren sistem ve uygulamalara organizasyon diyoruz. Organizasyon aslında politikanın genel adıdır denebilir. Bir cümle ile politika, felsefenin ve amaçların tahakkukuna götüren uygulamalar bütünüdür.

Büyük Selçuklu zekası, kendisini ortasında bulduğu sosyal, siyasi, iktisadi ve coğrafi şartların üzerinde nasıl güçlü ve kalıcı bir devlet kurabilmenin yolunun eğitimden geçtiğini biliyordu. Tuğrul Bey 1040'da Nişapur'da ilk medreseyi kuracak kadar ileri görüşlüydü: Selçuklu Vezir-i Azamını devrin en büyük bilim adamlarından biri Nizamü'l-Mülk'ü seçerek geleneksel davranışın dışına çıkmıştı. (Nizamü'l-Mülk. 1999: XVII). Masrafların çok yüksek oluşuna ilişkin dedikodu üzerine Nizamü'l Mülk, Melikşah'a yaptığı savunmada "Ey alemlerin sultanı, orduna bunun birkaç mislini harcıyorsun. Bu askerlerin okları bir milden öteye varamaz. Halbuki ben sana öyle bir manevi ordu vücuda getirdim ki, onların duaları ok gibi arşa ve Tanrı'ya kadar yükselir." (Turan. 1980: 216) diyerek okullaşma politikasını veciz bir şekilde dile getirmiştir.

Sultan Sancar ise bilgin ve sanatkarlara büyük ihسانlarda bulunurdu. Bir keresinde hazinedarın "hazine boşalacak" demesine karşılık, "benim için mala düşküdü denilmesi çirkin olur" (Akyüz. 2008: 43) cevabını vermişti.

Fakat Selçuklu Eğitim Politikasının omurgası olan medreseler inşaat akımının kahramanı Alp Arslan'dır. Gerçekten de; Medreselerin bir devlet politikası olarak ülke çapında yaygınlaştığı dönem Alp Arslan dönemidir. Bu hususta salahiyyetli Vezir Nizamü'l-Mülk'tür. (Asad. 1939: 106). Bir çırpıda büyük kültür merkezleri Bağdat, Musul, Basra, Nişapur, Belh, Herat, İsfahan, Merv, Amul, Rey, Tus'da olmak üzere 12 medrese inşa edilmiştir. (Köymen. 1975: 92)

İlim ve tahsilin bu derece himayesi ve yayılması Selçukluların eseri olup medeniyet tarihinde ilk defa vuku bulmuştur. (Turan. 1980: 332) Selçuklu bu başarısıyla Türk tarihinde eğitim işinin devlet işi olmaya başladığı ilk devlet olma ünvanına da sahip bulunmaktadır.

Şu anda Türkiye'nin gündemindeki okullar yoluyla devletlere el koymak veya toplumları yönlendirmek fikri orijinal değildir. Bu politika belki de dünyada ilk kez kendi devletinin sosyal temellerini sağlamlaştırmak için Selçuklular tarafından denenmiştir. Oysa "Samanoğulları ve Gazneliler zamanında özel nitelikte de olsa medreseler vardı, ama bunlar hususi ve gönüllü teşebbüslendi. Yani bir devlet politikası gereği değillerdir". (Sayılı. 1947: 30-71). Selçuklu eğitim politikası içinde medreseler Selçuklunun kendi bekasını teminat altına almak için kurulmuş eğitim kurumlarıdır. (Köymen. 1975: 88).

Selçuklular tarihimizde ilk kez;

- 1-İnsanların düşüncelerini ve duruşlarını eğitim ile şekillendirmenin,
- 2-Davranışlarını eğitim ile yönlendirmenin,
- 3-Okullar ile şartlandırmanın,
- 4-Kitleleri, toplumları, devletleri, okullar yoluyla ele geçirmenin,
- 5-Sosyal planlamayı okullar ile yapmanın,
- 6-Hainleri de, kahramanları da okullarda yetiştirilişinin,
- 7-Devletlerin okullarıyla güçlenip okulları ile çözümlüşünü farkına vardılar.

Bu farkındalığı, ülke sathına yaydıkları çok sayıdaki medrese ile hayata geçirmeye çalıştılar. Bazı müfrit şüherin medresenin gündüz yapılan duvarını, gece yıkmaya varacak kadar tepki göstermelerine rağmen. (Turan. 1980: 333).

V.Sonuç

Türklerin Müslüman olduktan sonra dünya tarihine damgasını vuran ilk devletleri Selçuklular oldu. 1040'da Dandanakan'da Gazneli Devletini ortadan kaldıran Selçuklular İran merkezli bir imparatorluk inşa etmeye karar verdiler. Tuğrul Bey Maverayun nehirden İran'a inip Rey'i Başkent yapıp bir imparatorluk kurmaya soyunduğunda gördü ki; ülke yabancı, toplum yabancı, dil yabancı, kültür yabancı ... Ordusunun dışında kendisine ait hiçbir şey yok. Bu zor durumu anlatmak için rahmetli hocam Coşkun Alptekin "Selçuklular millet olmadan devlet oldular" derdi.

Bu coğrafi tarihi, kültürel zorlukları, Fars insanının Türkler aleyhindeki kara propaganalarını, Selçuklu Devlet sistemini içten kemiren yeraltı örgütü Hasan Sabbah entrikalarını aşabilip, halk ile bütünleşebilen bir devlete sahip olabilmek için, Tuğrul Bey ve Alp Arslan Gazi bu coğrafya insanına bazı jestler yapmak suretiyle, bazı sosyo-politik tedbirler aldılar. Fakat asla bu tedbirler Fars toplumunun Selçuklu Devletinin yanında yer almasına ve devlet ile toplumun bütünleşmesine yetmedi. İranlı hem Selçuklu Medeniyetinin avantajlarını yaşadı, hem de devlet aleyhdarı paralel örgütler kurarak ekmeğini yediği imparatorluğa ihanetini devam ettirdi. (Peacock. 2016: 120-128, Köymen. 1954: 430-445).

İşte bu süreçte Selçuklular dünya tarihinde ilk kez eğitimi bir devlet işi haline getirip, medrese dediğimiz okullar açtı. Buralardan mezun olan 4 hak mezhebe mensup aydın

adamı ve kendi devlet yöneticilerini yetiştirip, fars rengiyle mülevven devletlerini Türk karakterinin hakim olduğu şekle dönüştürebilmek için politik amaçlarla mücehhez o günün üniversitelerini kurdular. Bütün bu tedbirlere rağmen “Tedbir Takdiri bozamadı” ve Selçuklu bir buçuk asırlık ömrün sonunda parçalara ayrılarak yıkıldı. Fakat onun tecrübesini 6 buçuk (Köymen. 1993: 29) asıra yakın bir ömür süren Osmanlılar yaşadı. İnşallah bütün kendinden önceki Türk devletlerinin tecrübelerini kullanan Türkiye Cumhuriyeti de Sonsuza kadar yaşayacaktır.

Kaynaklar

- Akyüz, Y. (2008). Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yayınları, Ankara.
- Asad. T. (1939). La Madrasa Nizamiyye et son Histoire, Paris.
- Bilhan, S. (1991). Eğitim Felsefesi, AÜ. Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Ergün, M. (1999). Eğitim Felsefesi, Ocak yayınları, Ank.
- Gökalp, Z. (1972). Türkçülüğün Esasları, Haz. Mehmet Kaplan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Köymen, M. A. (1975). Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri, Ank. Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. IV. S. 75-125.
- Köymen, M. A. (1975). Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri, Selçuklu Araştırmaları Dergisi IV.
- Köymen, M. A. (1993). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, T.T.K. Yayınları, Ankara.
- Nizamü'l Mülk (1999). Siyasetname, haz. M.A. Köymen, T.T.K. Yayınları, Ankara.
- Peacock, A.C.S. (2016). Selçuklu Devletinin Kuruluşu, Çev. Zeynep Rona, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Sayılı, A. (1947). Higher Education in Medieval İslam. Ankara Üniversitesi Yıllığı II, s. 30-71.
- Sönmez, S (1992). Anadolu’da ki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Tozlu, N. (1977). Eğitim Felsefesi, M.E.B. Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1978). Türk Cihan Hakimiyeti Mefhuresi Tarihi, C.1. Nahışlar Yayınevi, İstanbul.
- Turan, O. (1980) Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. İst. Dergah Yayınları, İstanbul.

Turan, O. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Dergah Yayınları, İstanbul.

Turan, O. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. İst. Dergah Yayınları, İstanbul.

Turan, O. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstç. Dergâh Yayınları, İstanbul.

Ülken, H. Z. (2013). Eğitim Felsefesi, Doğu-Batı Yayınları, Ank.